

ТМ	Г. XXXVI	Бр. 1	Стр. 171-186	Ниш	јануар - март	2012.
----	----------	-------	--------------	-----	---------------	-------

UDK 005.642

Оригинални научни рад
Примљено: 13.06.2010.

Јелена Манић

ГРУПНО ОДЛУЧИВАЊЕ, ДЕЛИБЕРАЦИЈА И ЕТИЧКИ КОДЕКСИ У СФЕРИ ПОСЛОВАЊА*

Апстракт

Аутор разматра достигнућа теорије друштвеног избора у погледу критике могућности доношења групних одлука. Резултати те критике сучељавају се са одбраном демократског процеса доношења одлука који стижу из табора заговорника теорије делиберативне демократије. Проблем групног одлучивања премешта се у домен пословне заједнице, како би се испитала могућност стварања и усвајања етичких кодекса на нивоу организације, струковних удружење и индустрије, и пословне сфере уопште. Анализа показује да оштрице теорије друштвеног избора бивају нешто слабије када се примене на доношење регулације и етичких кодекса у сфери пословања. Уз прихватање неких резултата делиберативне теорије, поткрепљује се тврдња о могућности ефикасног етичког само-регулисања неких делова пословне сфере.

Кључне речи: групно одлучивање, теорија друштвеног избора, делиберативна демократија, пословна етика, етички кодекси

ГРУПНО ОДЛУЧИВАЊЕ

Одлучивање на нивоу групе (организације, компаније, локалне заједнице, друштва) подразумева доношење групне одлуке, доношење одлуке о неком питању које се тиче свих или већине чланова дате групе. Микроекономска теорија показала је да индивидуално одлучивање, како би било рационално, треба да задовољи неке услове.

jelenamanic@hotmail.com

* Ауторка је стипендиста Министарства за науку и технолошки развој, пројекат бр. 149010: Проблем експланаторног јазу у филозофији и науци.

Рационални избор захтева да жељени циљеви, односно преференције особе која тај избор врши буду „конзистентне“. Захтев се спецификује кроз претпоставку да постоје нужни услови које нечије преференције морају да задовоље, како бисмо са правом могли рећи да је реч о рационалној особи. Ти нужни услови дефинишу три релације које морају да важе у скупу индивидуалних преференција: рефлексивност, комплетност рангирања и транзитивност (нецикличност) рангирања преференција.

Групно одлучивање је нешто сложеније. Услови рационалности изгледа јесу нужни, али не и довољни за исправну и ефикасну процедуру групног одлучивања. Поред задовољења услова рационалности преференција у горепоменуом смислу економске рационалности, изгледа да су неопходни још неки услови. Како свака група настоји да постигне или очува склад и компактност, претпоставка је да се приликом групног одлучивања тежи ка оној одлуци којом ће сви, или макар већина чланова групе, бити задовољна. Претпоставићемо стога да се приликом групног доношења одлуке примењују принципи демократских система. Демократски уређене системе одликује настојање да се у процес доношења одлуке укључи што више људи који ће бити у обавези да ту одлуку поштују. Како би био ваљан, процес групног одлучивања треба да задовољи неке демократске принципе, о којима ће у даљем току рада бити више речи. Сада погледајмо које су то могућности за доношење групног избора.

Теорија друштвеног избора проблем групног одлучивања поистовећује са проблемом изналагања методе којом ће скуп различито ранжираних индивидуалних преференција дати јединствену групну ранг листу. Тражени метод треба да омогући успешну агрегацију индивидуалних избора. Постоје три најзначајнија метода за сабирање индивидуалних преференција: правило просте већине, Кондорсеово правило и Бордин метод. Ипак, анализе показују да свако познато правило доношења групног избора може да подлегне стратешкој манипулацији, те стога делује као да нема правила за агрегацију индивидуалних преференција које је правично, рационално, и супериорно у односу на друга могућа правила.

У светлу потешкоћа које прате поједине методе агрегације индивидуалних преференција постављено је питање могућности постојања функције којом ће се скуп различито ранжираних индивидуалних преференција пресликати у јединствену групну ранг листу преференција. Такву једну функцију Кенет Ероу (Kenneth Arrow) назива функцијом друштвеног благостања – ФДБ. Од правила друштвеног избора у демократском систему Ероу захтева да задовољи следеће етичке услове (упореди Павличић 2007, поглавље 11): **У** – услов универзалног домена. У складу са демократским идеалом индивиду-

алне слободе, захтева се да свако има право да уреди своје опције на начин на који жели. Не сме да буде наметнутих исхода. Услов У захтева да правило друштвеног избора мора да прихвати све логички могуће комбинације индивидуалних поредака преференција. Теоријски је могуће да постоји веома велики број индивидуалних ранг листа (све могуће комбинације за n индивидуа биле би $n!$). Д – Услов Д каже да у друштву не сме да постоји диктатор, тј. појединац чија ранг листа преференција постаје и друштвена ранг листа преференција. П – Паретов принцип захтева да ако сви појединци преферирају x у односу на y , онда и друштво треба да преферира x у односу на y . Овај услов се може разложити на два услова: ЦС или услов грађанског суверентитета и ПА, услов позитивног повезивања индивидуалних и колективних преференција. Ови услови се уводе како би се избегле константне функције – функције које пресликавају по константном правилу без обзира на индивидуалне преференције и упркос поштовању услова У и Д. Тако, ЦС услов налаже да за било који пар опција (x или y) мора да постоји бар један индивидуални профил за који ФДБ даје „аутпут“ у којем рангира x изнад y . ПА условом, или условом монотоности, захтева се да друштвени избор реагује позитивно (или макар не негативно) на повећање у вредновању неке опције на индивидуалним ранг листама. И – Услов независности од ирелевантних алтернатива захтева да друштвена преференција између било које две алтернативе x и y , зависи само од поредака тих алтернатива на индивидуалним ранг листама, а не и од поредака осталих опција. На пример, на избор између летовања на планини и мору, није битно које место на индивидуалним ранг листама преференција заузима село. Услов се намеће како би се спречила манипулативност процес доношења групног избора увођењем ирелевантних алтернатива. Опције које су изгубиле не могу да постану победничке додавањем нових опција. Услов И онемогућује кардинално поређење корисности на групном нивоу.

Добро је познат исход истраживања које је резултовало доношењем Ероувљеве теореме или теореме немогућности групног избора: У случају када су дате минимум три опције и минимум два гласача, не постоји ФДБ која задовољава услове У, П (ЦС и ПА), И и Д. Доказ Ероувљеве теореме указује на то да нема демократског избора који би задовољио услов одсуства диктатора, услов Д. Постоје разни начини да се побије овакав закључак, од којих ниједан не може да доведе у питање конклузивност доказа уз прихватање свих наведених услова рационалности и етичких услова. Бројни аутори пре покушавају да ослабе неки од услова на којима почива доказ, или/и да редефинишу појам демократије.

*РЕДЕФИНИСАЊЕ ДЕМОКРАТИЈЕ И
ДЕЛИБЕРАТИВНА АЛТЕРНАТИВА*

Појам демократије који заступамо при разматрању могућности групног одлучивања не узимамо у Русоовском смислу. У том смислу демократија би била метод долажења до колективних политичких одлука које су израз опште воље или производе опште добро. Упркос бројним покушајима током историје филозофије и политичке теорије и даље није јасно одређено шта би то представљало опште добро једне заједнице. Свако разуме шта је за њега или њу добро, које преференције има, али агрегат свих личних добара или воља изражен као добро са већим степеном општости и важности, објективно не постоји. Демократија се може одредити по узору на Далову (Dahl 1999) концепцију демократије, коју одликују суштинска једнакост учесника у процесу демократског одлучивања, лична аутономија, претпоставка да је сваки грађанин довољно квалификован да учествује у процесу доношења колективних одлука које се њега тичу и које ће бити за њега обавезујуће, као и ефикасну и реалну партиципацију грађана. Демос, или тело које је укључено у процес доношења колективне одлуке „треба да обухвати све одрасле који су подвргнути општеобавезним колективним одлукама асоцијације“ (Dahl 1999, 193).

Међутим, у светлу Ероувљевих налаза остаје нејасно како се може осигурати остварење грађанске партиципације и фер доношење колективних одлука, ако нама ништа не може гарантовати да ће резултат демократског процеса одлучивања бити ослобођен парадоксалности? Бројни теоретичари су сматрали да је овакво схватање демократије потребно редефинисати или макар допунити. Један од могућих решења јесте прибегивање минималном одређењу демократије. Демократија се може одредити негативно – као механизам за збацивање диктатора са власти и разрешење оних политика и њихових представника чијим радом грађани нису задовољни. По овом минималном или либералном схватању демократије, делује много смислене демократије одредити као надметање различитих опција и шансу да са власти збацимо ону опцију која нам не одговара. Како је на пример тврдио Вилијем Рајкер (Riker 1982), немогуће је открити правило за доношење колективних одлука које не би било или арбитрарно или бесмислено. Оштрица критике теорије друштвеног избора и Ероувљеве теореме немогућности избегава се одбацивањем захтева за стварањем демократског система који осигурава избор најбољих политика. Уместо тога од демократије се тражи да омогући периодично уклањање оних политика које су очигледно лоше или тиранске. Либералној концепцији демократије као одговору на критику теорије друштвеног избора супротствљена је делиберативна концепција демократије.

Концепт делиберативне демократије, као својеврсног прочишћавања или филтрације мноштва индивидуалних преференција кроз расправе и дијалог, један је од понуђених начина да се сачува легитимност демократског процеса одлучивања. Делиберативна алтернатива теорији демократије полази од тога да је погрешна претпоставка теорије друштвеног избора по којој грађани у процес одлучивања улазе са унапред утврђеним распоредом преференција који не подлеже промени. Жеље или преференције грађана дефинисане су тако да њихово задовољење максимизира корист индивидуе која за њих гласа. Насупрот томе, делиберативна теорија сматра да се избори и преференције доносе или модификују кроз демократски процес дијалога, дебате или реторике. Претпоставка која лежи у основи јесте да особе које учествују у делиберативном форуму одликује отвореност за сарадњу са другим члановима групације унутар које се одлучује. Грађани су слободне и једнаке особе које трагају за праведним условима међусобне сарадње и исказују поштовање једни према другима. То даље подразумева и остављање простора за промену сопствених убеђења на основу рационалне аргументације и ваљаних разлога које понуде други чланови групе укључени у делиберативни процес. Теоријом се подразумева да грађани могу да оставе по страни своје личне интересе и ставове зарад виших циљева, попут праведности и општег интереса групе којој припадају.

Претпоставља се и да су грађани углавном способни да увиде рационалност аргумената предочених током расправе, као и да рефлексивном дођу до исправног закључка о томе којој опцији треба да поклоне свој глас. Уколико неки део грађана није у могућности да разуме суштину и плаузибилност неких аргумената који се понуде током дискурса, на њих је легитимно применити реторику и позивањем на емотивне афекције подстаћи разумевање проблематике која је предмет групног одлучивања. Онима којима ниво образовања не дозвољава да разумеју неки аргумент не треба ускратити право да буду адекватно информисани о проблематици која је предмет одлучивања (упркос манипулативној природи реторике на коју је још Платон упозоравао). Ипак остаје нејасно како ће они са независним нивоом образовања искомуницирати своје преференције и предлоге, било путем рационалног аргумента или реторике. То значи да они могу бити једино подложни убеђивању, али не могу убеђивати друге (Gutman 2004, 77), чиме се доводи у питање широка распорострањеност партиципације за коју делиберативни теоретичари тврде да је њихов идеал поспешује.

Делиберативни форум одликује димензија јавног, што теоретичарима делиберативне демократије омогућује да поткрепе тврдњу по којој делиберација води ка хомогенизацији разноврсних преференција. То се наине постиже тако што током делиберативних форума:

– учесници нуде емпиријска сведочанства или доказе у светлу којих се побијају погрешна емпиријска уверења на основу којих су настале неке преференције,

– током делиберативног процеса долази до елиминисања оних преференција које би јавности биле одбојне, зато што су у сукобу са усвојеним моралним схватањима, и

– ирационална и себична уверења, као и на њима засноване преференције, не могу да издрже јавну полемику, па се повлаче из игре (Miller 1992).

Одбрана делиберативне алтернативе од критике теорије друштвеног избора почива на редефинисању метода којим се долази до групне одлуке. Теоретичари делиберативне демократије тврде како се до одлуке обавезујуће за неку групу не долази агрегацијом преференција чланова те групе (или њихових представника), већ да је та одлука производ „разложног споразума“. Драјзек (Dryzek 2000) на пример, потпуно умањује значај гласања тврдећи како треба померити приоритете ка партиципацији грађана кроз комуникацију у дискузивној демократији. Он, позивајући се на Хабермасову критичку теорију, захтева да се јавни избор концептуализује на начин који се знатно разликује од пуког регистровања преференција путем гласања. Гатманова и Милер су, на пример, изричито по питању комбиновања делиберације са неким од метода гласања који је најприменљивији у поступку одлучивања о датом проблему. Једна од предности делиберације, како истичу, јесте у томе што омогућава да грађани сами одлуче о томе који метод доношења одлуке желе да примене, чиме додатно афирмишу своју аутономију и партиципацију у политичком процесу.

Но, када оставимо по страни разлике међу заступницима делиберативне демократије, шта се заправо нуди делиберативном алтернативом у циљу превазилажења закључка о немогућности друштвеног избора? Током делиберације долази до хомогенизације преференција гласача, чиме се смањује скуп индивидуалних профила који чине домен функције друштвеног благостања, онако како је Ероу дефинише. То значи да се по демократију неповољан закључак делиберацијом избегава сужавањем универзалног домена У, односно ослабљивањем првог етичког услова. Појединцима није омогућено да имају било које преференције из скупа расположивих опција. Међутим, то не значи да је критеријум за сужавање домена екстерно наметнут. Оно што је посредно током делиберације јесте спонтана трансформација иницијалног скупа преференција (Miller 1992).

Поред етичких услова, по којима се током делиберације неће јавити расистичке преференције или оне које на други начин крше људска права, поменућемо и да неки аутори пред поредак индивидуалних преференција постављају и захтев једновршности. Један од ус-

лова за постизање једновршности преференција јесте да се предмет расправе сведе само на једну димензију, и задатак делиберативног процеса јесте да допринесе препознавању мултидимензионалности проблема и његовом упрошћавању. Тако је у примеру који Милер наводи (1992, 65) проблем избора извора енергије између угља, нафте и нуклеарне енергије вишедимензионалан. Наиме у питању није само то који ће извор енергије најефикасније послужити сврси (у овом примеру то је грејање), већ је посредни расправа и о томе који је извор најекономичнији, са најмање штетним дејством на животну средину, као и са најмањим ризиком од проузроковања катастрофе. У овом случају је проблем о коме се дискутује у себи објединио више различитих димензија избора, којима различити гласачи придају различит значај. Задатак модератора делиберативног процеса у том случају јесте да препозна мултидимензионалност која је посредни и подели питање о чијем одговору се одлучује гласањем на неколико специфичнијих питања, како би се гласало у оквиру само једне димензије.

Иако би консензус требало да буде нешто чему се тежи, нерелно је претпоставити да је до њега могуће доћи на свакој инстанци делиберативног процеса. До гласања ипак треба да дође у финалној фази доношења одлуке, а где има гласања има и места за проблеме. Исход делиберативног процеса биће одлука која је, пошто се усвоји, обавезујућа за све грађане који су у њеном доношењу учествовали лично или преко својих легитимних представника. Ипак, делиберативни процес је динамичан, и свака обавезујућа одлука може бити доведена у питање у неком будућем временском тренутку. Изазови који се упућују пред неку одлуку могу да доведу до њеног поништења или потврђивања. На тај начин грађанима се омогућава да од представника власти у сваком тренутку затраже оправдања или објашњења за доношење неке обавезујуће одлуке. Процесом оправдавања се ради на томе да одлука буде прихваћена и од стране оних који се са њом можда нису сложили током делиберације. Тако делиберација уједно доприноси јачању легитимности донете одлуке.

Дебата између заговорника либералне и делиберативне демократије отвара бројна важна питања о исправном демократском уређењу. Иако у тексту овог обима нема места обухватнијој анализи аргумената обеју страна, истаћи ћемо укратко разлоге зашто аргументи у прилог делиберативне демократије не делују потпуно плаузибилно. У самој поставци теоретичара делиберативне демократије делиберативни форуми, или полови, замишљени су тако да њима ипак неко мора да управља. Управљање или модерација процесима током којих се доносе разлозима образложени споразуми подразумева организовање дневног реда, одређивање тога ко добија реч и чији се аргументи чују, као и контролу времена које је неком говорнику на располагању за излагање. Напослетку, водитељ дискусије је онај који формулише доне-

те закључке и одлуке. Све то доводи у питање непристрасност и неутралност делиберативне процедуре за доношење одлука.

Затим, у питање се лако може довести и претпоставка о спремности појединаца на сарадњу и компримисе, и уопште опис људске политичке природе. Упркос експериментима које је Милер наводи у свом тексту, Фишкинови резултати (<http://cdd.stanford.edu/polls/docs/summary>) показали су да у дебати о неким кључним питањима долази до смањења степена сарадње кроз делиберативне половине (како их Фишкин назива). О питањима о којима људи имају већ установљене преференције и јаке емотивне афекције, мали су изгледи за њихову промену и смањење универзалног домена зарад могућности друштвеног избора. Друштва са различитим степеном демократске политичке културе реаговаће другачије на идеју сарадње и отворености за промену свог оригиналног становишта у корист друге стране или пак неког општег вишег циља. Опис људске политичке природе коју нуде либерални теоретичари, опис личности која придаје важност својим индивидуалним преференцијама и интересима, уз давање исте количине слободе другима, делује много реалистичније од делиберативног идеала.

Још једна тешкоћа са којом теоретичари делиберативне демократије не могу да се изборе на адекватан начин налази се у немогућности практичне и широке примене делиберативних метода током доношења политичких одлука на нивоу заједница. Често улагање у бројне и распрострањене делиберативне форуме носи са собом реалан ризик, јер није гарантована ефикасност процедуре и позитиван исход. Тако, ако би предмет дебате био како да се уложе ограничени ресурси (на пример у области здравствене неге социјално угрожених слојева становништва у једној локалној заједници), ти ресурси се могу значајно смањити уколико се део средстава потроши на организовање опсежних и обухватних расправа у делиберативном маниру.

Међутим, наведени аргументи не повлаче за собом потпуно занемаривање резултата до којих су довела истраживања и налази теоретичара делиберације. Рекли смо да такав идеал носи са собом неку привлачност. Показаћемо како може бити користан при истраживању могућности доношења групних одлука мањих размера, на пример одлучивања о етичком регулисању делова сфере пословања.

ДЕЛИБЕРАЦИЈА И ДОНОШЕЊЕ ЕТИЧКИХ КОДЕКСА У СФЕРИ ПОСЛОВАЊА

Изгледа да доношење одлука на нивоу групе, локалне заједнице или друштва уопштено гледано, поставља бројне изазове и проблеме. Као што смо показали, резултати истраживања теорије друштвеног избора налазе да нема савршеног, рационалног и неарбитрар-

ног метода који би довео до групне одлуке. Делиберативна алтернатива делује тешко применљива на ширу друштвену заједницу, питање је да ли може довести до хомогенизације преференција међу различитим интересним групама. Међутим, шта се дешава када проблем доношења групне одлуке изместимо у сферу пословања? Да ли и ту владају исте потешкоће? Питање које нас овде занима јесте могућност доношења етичких кодекса у сфери пословања.

Под сфером пословања подразумева се скуп организованих чинилаца који учествују у привредно-економским активностима неке заједнице или друштва. Разликоваћемо три нивоа организовања у пословној сфери једне заједнице:

1. ниво организације (компаније, фирме, корпорације),
2. ниво индустрије или професије (организације или појединци које се баве неком специфичном професијом и удружени су у струковна удружења) и
3. ниво целокупне пословне сфере.

Није потребно пуно мудрости да би се закључило како је на нивоу једне организације могуће доношење одлука. Организације углавном имају јасно дефинисане границе, дефинисану управљачку структуру која мање или више прецизно идентификује канале комуникације, методе њихове евалуације и усавршавања, као и механизме за доношење пословних одлука (упореди: Dainhart 1995). Поред обавезе поштовања закона заједнице у којој послују, неке организације доносе и сопствене изјаве о вредностима и етичке кодексе. На тај начин организација, или њене управљачке структуре, дефинишу своју вредносну усмереност и обзнањују је јавности, уколико је кодекс екстеран. Тако на пример, нека организација може донети кодекс којим се менаџмент обавезује да поштује принципе друштвено одговорног пословања. Интерни кодекси углавном регулишу понашање запослених компаније, једних према другима и према клијентима. Менаџмент организације одговоран је за праћење поштовања интерног кодекса, док су потрошачи или клијенти најбољи судија за оцену поштовања и ваљаности екстерних кодекса. Својим понашањем на тржишту потрошачи показују колико вреднују квалитет производа и организацију која иза њега стоји.

Ниво индустрије или професије нешто је сложенији у односу на ниво организације. Ту спадају струковна удружења појединаца или удружења организација које послују у истој привредној или индустријској грани. Зашто би уопште били потребни етички кодекси на овом нивоу? Када је реч о струковним удружењима, претпоставка је да се она оснивају како би се чланови заједнички борили за неки циљ. Поред усавршавања и образовања, у циљеве струковних удружења често спада и афирмација професије и њено препознавање као друштвено корисне делатности, и њених представника као уважених

и поштених грађана. Поред тога, концепт професионалца или стручњака у некој области, подразумева несразмеру у знању које има стручњак са једне стране и клијент са друге. Клијент или купац има потребу да буде сигуран у то да је услуга или производ који му се нуди безбедан, сигуран и за његову добробит. Стога је од виталног значаја за једну професију да постоји уврежено поверење у њене представнике и њихове услуге или производе, чему етички кодекси и њихово поштовање могу у значајној мери да допринесу. Исти резон може се применити и на удружење или савез више различитих организација које послују у истој области. Поред тога што су конкуренти на тржишту, и што донекле јесте ограничавјући фактор, компаније из исте индустрије ипак имају бројне заједничке интересе. Свима је важно како ће држава третирати њихове проблеме, колико ће повољна бити пореска политика према тој грани, затим колико ће клијенти имати поверења у услуге представника дате индустрије (што је нарочито важно када су у питању новонастале индустрије или индустрије у развоју). Етички кодекси су кључно средство уколико се жели промовисати етичко понашање у некој струковној или индустријској грани. Кодекси представљају својеврстан уговор између професионалаца и професије, али и професије и читавог друштва. Особа која тек ступа у професију својевољно се обавезује прихватањем кодекса на поштовање неких специфичних норми. Сврха кодекса је у томе да оне људе који се већ склонили етичком понашању задрже на правом путу, као и да на прави пут наведу оне који су у мањој мери „просветљени“ у моралном смислу. Најважнија улога етичког кодекса једне професије или индустријске гране јесте у том што ће стручњацима показати да етичке вредности конституишу језгро њихове професије.

Ако прихватимо да је макар пожељно, ако не и неопходно, имати етичке кодексе на нивоу струке или привредне гране, поставља се питање на који начин је могуће донети етичке кодексе у овом случају, пошто би они представљали један вид групне одлуке? Већ је поменут Милеров аргумент у прилог томе да делиберација подстиче хомогенизацију преференција, а један од разлога који се наводи у прилог тврдњи јесте тај што током делиберативног процеса долази до елиминисања оних преференција које би јавности биле одбојне, зато што су у сукобу са увреженим моралним схватањима. Поменути аргумент Милер назива тезом о морализаторском ефекту дискусије и поткрепљује га доказима добијеним током психолошких експеримената. Наиме, насумично одабраној групи људи пуштен је снимак суђења у коме је изнета једнака количина тврдњи у прилог, као и против кривице осуђеног. Учесници експеримента су потом били замољени да се ставе у улогу поротника и донесу пресуду. Резултати експеримента даље показују како је пресуда „поротника“ после диску-

сије била знатно ближа ослобађајућој, него што је то било у случају изрицања појединачних пресуда одмах по завршетку снимка, а пре размене мишљења. Интерпретација експеримента даље наводи како је ослобађајућа пресуда у сагласности са моралном нормом која допушта осуђујућу пресуду само онда када докази изнети током процеса недвосмислено упућују на кривицу, не остављајући места за разумну сумњу. Милер стога закључује да дискусија може да *активира* моралне норме. Идући још даље од тога, Милер заступа тезу да дискусија може да створи моралне норме, али ову јачу тезу слабије поткрепљује доказима. Наиме, тврди се како процес дискусије од појединаца претвара сараднике, од индивидуа чини чланове групе. Међусобна комуникација о неком проблему наводно доводи до ефекта симулације пријатељства. Људи су окренути ка заједници и спремни да се одрекну својих преференција ради постизања компромиса. Ово је тачно у случају поротника, или наводних поротника, односно групе појединаца пред које је постављен заједнички циљ, и који имају јединствени интерес: као што је у наведеном случају праведна пресуда за осуђеног. Ипак, мало је теже бранити претпоставку о томе да дискусија може да креира моралне норме и доведе до моралног преображаја појединаца у случајевима када они заступају сопствене интересе који су међусобно конфликтни, и када се тежи ка остварењу међусобно искључивих циљева. Но за потребе садашње теме биће довољно прихватити тезу и у слабијем облику.

Ако применимо резултате Милерове анализе можемо рећи да је делиберативним форумом могуће доћи до усвајања етичких кодекса струковног удружења или удружења организација исте индустријске гране. У том случају реч је о релативно малом броју људи или чланова, који имају заједнички интерес, као у случају поротника. Такође, претпоставка је и да су у том случају преференције чланова групе прилично хомогене. Чак је и Ероу, аутор теореме о немогућности демократског избора, прихватио могућност доношења етичких кодекса. Етички кодекси доприносе економској ефикасности, јер без међусобног поверења економских чинилаца и испуњења узајамних обавеза неће бити ни размене добара и услуга. „Или се добра добију пре него што се плате, или са најпре плати па се потом добију добра“, дакле та два елемента економске размене се не могу одвијати паралелно већ је неопходно поверење и поузданост да ће после првог уследити и други елемент, каже Ероу (1997). Стога су етички кодекси врло пожељни и иду свима у прилог, тако што доприносе креирању атмосфере поверења неопходне за функционисање тржишта. Говорећи о начину настанка етичких кодекса Ероу као да прихвата поставке теоретичара делиберације. Наиме, за Ероуа кодекси треба да настану консензусом који ће уследити након опсежне дискусије о дужностима према другој страни у економском процесу. Дискусије

треба да се одржавају у законодавним органима, академској заједници, пословним журналима и на јавним форумима. Кодекси треба да настану током комуникативног процеса чији је крајњи циљ постизање договора. Нешто формалнија алтернатива обухватном процесу јавне расправе била би конституисање престижне групе чији су чланови позвани да дискутују и донесу етичке кодексе.

Како Ероу у овом случају решава сопствени парадокс? Изгледа да и он сам, попут теоретичара делиберације, ослабљује услов У, односно сужава универзални домен инпута преференција. Право сваког појединца да уреди своје опције на начин на који жели, се изгледа ограничава постављањем заједничког интереса (поузданост економске активности), и у складу са тим и заједничког средства (етички кодекси пословања). Сам садржај етичког кодекса као исход није наметнут, једино је извесно да би до нега ваљало доћи. Ослабљује се захтев да се у обзир узму све логички могуће комбинације индивидуалних поредака преференција. У овом случају ради се или о фирмама као друштвеним организацијама са успостављеном структуром и интерним притиском ка завређивању прихватања и поверења, или пак о људима као члановима одређене професије као веће целине чије се позитивно вредновање прижељкује.

Једино је споразум, или у најбољем случају консензус, доносиоца групне одлуке легитиман и ефикасан начин за усвајање етичких кодекса, како са становишта њиховог настанка, тако и са становишта стављања у функцију и поштовања самих кодекса. Свакој фирми индивидуална рационалност налаже да крши етичке кодексе када год је у могућности. Све док се већина других фирми придржава правила, она мањина која та правила крши оствариваће већу добит (на пример недовољним улагањем у безбедност производа, док је номинално пристала на поштовање кодекса којим се то захтева). Интереси појединачних фирми првенствено су усмерени ка максимизацији профита, и уколико би кршење неког етичког стандарда допринело остварењу тог циља, тешко је поверовати да ће од тога својевољно одустати. Такав модел понашања поткрепљује аргументација из ситуације дилеме затвореника која укључује и субјеката: рационална анализа добитака и губитака подржава стратегију непоштовања кодекса. Са друге стране, знајући да је и другим фирмама профит циљ, једна фирма не може бити сигурна да ће остале потписнице кодекса заиста поштовати прихваћена правила. Анализа показује да је за осигурање поштовања договора у виду етичких кодекса потребно успоставити организацију која ће имати механизме којима ће моћи да натера све организације (или појединце) да поштују усвојене кодексе. Парадоксалност ситуације огледа се у томе што својевољно поштовање кодекса од стране већине фирми (или чланова струковних удружења) зависи од мере у којој се успева при наметању поштовања кодекса мањини „слободних јахача“ (Maitland 1997).

Много је отворених питања везаних за ефикасност етичких кодекса: у којој мери се њиховим доношењем заиста спречавају кршење правила правичног пословања од стране негативаца (у моралном смислу); у којој су мери кодекси етички кохерентни и рационални нормативни системи; у чему је сврха етичких кодекса када њихово формулисање представља мач са две оштрице – или су норме садржане у кодексима преопште и као такве неупотребљиве у свакодневној пословној пракси, или су пак превише техничке и детаљне те остављају мало места за рационално етичко просуђивање стручњака. Све су то важна питања која завређују пажњу. Ипак, овде је важно утврдити да је коришћењем методе дискусије и размене мишљења могуће доћи до креирања етичких кодекса понашања у домену једне одређене сфере пословања.

Остало је да се провери да ли се исти закључак може извести и за сферу пословања уопште. У ту сферу би се могли укључити сви чиниоци пословања: све фирме и њихови запослени. Неки аутори проблем изналажења кодекса на овом нивоу постављају као проблем само-регулисања пословне сфере, и испитивањем те могућности настоје да утврде да ли се пословање може потпуно ослободити регулација владе. Овде нас првенствено занима да ли је група свих чиниоца у пословној сфери у могућности да донесе одлуку о усвајању етичког кодекса који би се на њу примењивао са обавезујућом снагом. Јан Мејтленд је, на пример, оптимиста у погледу доношења кодекса за само-регулисање пословне сфере. Он сматра да разноликост чинилаца у пословној сфери који би доносили кодекс смањује ризик од давања приоритета интересима само једне индустријске гране или појединих фирми, што су, по њему, недостаци етичких кодекса на претходним нивоима организације (Maitland 1997). Доношењем таквих кодекса који би својим нормама обухватили и произвођаче и потрошаче, олакшало би менаџерима тешко и незахвално процењивање мере у којој је компанија у обавези да улаже у локалну заједницу и уопште развија политику друштвено одговорног пословања. Успостављањем врховне пословне организације која има могућност да надгледа и наметне поштовање правила из етичког кодекса, обезбедило би се (универзално) придржавање усвојених правила.

Чини се да Мејтленодово оптимистично уверење ипак не може да буде поштеђено оштрице теорије друштвеног избора. Хетерогено чланство врховне пословне организације коју Мејтленд прижељкује поред бројности налик бројности једног гласачког тела у демократским друштвима (готово сви грађани који учествују у економским активностима), одликује и велика хетерогонест преференција у том гласачком телу. Чланови врховне организације имали би веома различите интересе, што Мејтленд сам признаје. Ипак, он не мисли да би их то спречило да се сложе око неких општих правила, док

томе противрече резултати у виду теорема немогућности демократског избора и практичних потешкоћа које поткопавају темеље делиберативној алтернативи. Универзални домен из Ероувљевих етичких услова овде би имао ону општост која је била ограничена у случају доношења етичких кодекса на нивоу струковних удружења или једне индустријске гране. То би у знатној мери смањило могућности да се током дискусије и форума дође до хомогенизације преференција и напуштања личних интереса зарад компромиса са другим интересним групацијама.

ЗАКЉУЧАК

Проучавањем достигнућа на пољу теорије друштвеног избора дошли смо до закључка како нема неарбитрарног механизма за доношење групних одлука који би задовољио услове рационалности које дефинише микроекономска теорија, и притом био супериорнији у односу на остале методе колективног одлучивања. Видели смо како је под претпоставком демократског друштва као асоцијације слободних и једнаких појединаца, појединаца са подједнако вредним гласовима и преференцијама, личном аутономијом и правом на партиципацију у процесу доношења одлука које их се тичу, немогуће установити функцију друштвеног благостања која би водила до демократски донете групне одлуке. Делиберативна алтернатива пружила је увид у могућност хомогенизације преференција гласача у демократском процесу. Ипак њена достигнућа ограничена су на ситуације у којима није посреди велика бројност гласача и значајна хетерогеност преференција и личних интереса. Примена резултата истраживања у теорији делиберативне демократије и њених најзначајнијих представника, пренета је на сферу пословања. Показали смо како изгледа доношење етичких кодекса пословања у оним областима те сфере у којима је домен различитих поредака индивидуалних преференција сужен у односу на универзалност коју има на нивоу целокупног друштва. Очекивано се испоставило да, услед јасно дефинисане структуре одлучивања, на нивоу организације углавном није немогуће доношење етичких кодекса који регулишу пословање у оном његовом делу који задире у морал. Иако нешто захтевније, доношење етичких кодекса на нивоу струковних удружења и савеза фирми које послују у истој грани индустрије такође није немогуће. Применом механизма делиберације (ограничених на дијалог, аргументовану расправу и слично) постиже се хомогенизација преференција код учесника процеса групног одлучивања, која је омогућена оријентисаношћу учесника ка истом интересу и циљевима. За разлику од претходне две сфере, ниво пословања уопште, који би укључио све учеснике економског процеса, због своје обимности и хетерогености чи-

нилица, не дозвољава једнако повољне закључке у погледу могућности доношења етичких кодекса за само-регулисање бизниса. На основу изнетих разматрања изгледа да ћемо морати да сачекамо неке нове резултате на пољу теорије друштвеног избора или теорије делиберативне демократије, како бисмо плаузибилније објаснили могућност доношења колективних одлука на нивоу друштва и његових већих подструктура као што је пословна сфера.

ЛИТЕРАТУРА

- Gutman, Amy and Dennis Thompson. 2004. *Why deliberative democracy?* Princeton, New Jersey: Princeton University press.
- Arrow, Kenneth. 1997. Business codes and economic efficiency. In *Ethical theory and business*, fifth edition, edited by Tom L. Beauchamp and Norman E. Bowie, 124–26. Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall.
- Dainhart, John. 1995. Rationality, ethical codes and an egalitarian justification of ethical expertise. *Business Ethics Quarterly* 5 (3): 419–50.
- Dal, Robert. 1999. *Demokratija i njeni kritičari*, Podgorica: CID.
- Dryzek, John. 2000. *Deliberative democracy and beyond*. New York: Oxford University press.
- Fishkin James. Deliberative polling: Toward a better-informed democracy. Доступно на: <http://cdd.stanford.edu/polls/docs/summary> (посећено 15. марта 2010).
- Maitland, Ian. 1997. The limits of business self-regulation. In *Ethical theory and business*, edited by Tom L. Beauchamp and Norman E. Bowie, 126–35. Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall.
- Miller, David. 1992. Deliberative democracy and social choice. *Political Studies* XL (Special issue): 54–67.
- Pavličić Dubravka. 2007. *Teorija odlučivanja*. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.
- Riker, William. 1982. *Liberalism against populism*. San Fransisco: W. H. Freeman.

Jelena Manić

COLLECTIVE DECISION-MAKING, DELIBERATION, AND ETHICAL CODES IN BUSINESS

Abstract

In this text, the author discusses the application of the social choice theory in the domain of the critique of the possibility of collective decision-making. The results of this critique are confronted with the arguments in favour of the democratic decision-making process, put forward by the supporters of the theory of deliberative democracy. The problem of collective decision-making is transferred to the domain of the business community, in order to investigate the possibility of creating and endorsing ethical codes at the level of the business organization, professional associations, industry, and the sphere of business in general. The analysis shows that the so-

cial choice theory criticism losses some of its plausibility when applied to the creation of the regulations and ethical codes in business. With the acceptance of some results from the theories of deliberative democracy, the claim becomes more plausible that successful ethical self-regulation is possible in certain parts of the business sphere.

Key words: group decision, social choice theory, deliberative democracy, business ethics, codes of ethics.